

Nieuwe mythes en het Antropoceen: Van oog-in-oog naar hand-in-hand met Gaia

Dyon Temming, Yvonne Cuijpers & Steven Dorrestijn

Manuscript van de tekst gepubliceerd als: Dyon Temming, Yvonne Cuijpers & Steven Dorrestijn (2018). Nieuwe mythes en het Antropoceen: Van oog-in-oog naar hand-in-hand met Gaia. In *Podium Bio-ethiek* 25(4), pp. 22-15.

Met het Antropoceen ontstaat het besef van onze invloed op de aarde en daaruit ontstaan ook vragen over de morele verantwoordelijkheid voor onze acties. Het gevolg is dat er nieuwe visies ontstaan op producten, productie en waarden. Systeemveranderingen brengen echter risico's met zich mee en stuiten vaak op weerstand. Wat is er voor nodig dat mensen op alle niveaus, zowel globaal als lokaal, van overheid tot individuele burger overgaan tot handelen? In deze bijdrage willen we duidelijk maken dat verhalen een belangrijke rol spelen bij verandering.

Hedendaagse mythes en het Antropoceen

Het Antropoceen is een nieuw denkkader dat woorden geeft aan het besef dat het menselijk handelen de aarde beïnvloedt. Een ethisch appèl klinkt mee: de geologische invloed vraagt de mensheid verantwoordelijkheid te dragen. Het Antropoceen is een concept dat geïntroduceerd is door geologen om de menselijk impact te duiden op de aarde. Tegelijk is het als vergezicht op verleden en toekomst met een morele boodschap ook een hedendaagse mythe.

De betekenis die Latour aan het Antropoceen geeft is dat de aarde die wij zagen als vaste grond onder onze voeten door ons eigen toedoen begint te schuiven en daardoor zorgt voor een schok: we staan oog-in-oog met Gaia, de aarde als een levend, zelfregulerend complex systeem (Latour 2017). Met dit beeld van een levend, zelfregulerend complex systeem wordt bewust een oude mythe opnieuw geïnterpreteerd. Wij zien veel mensen in onwetendheid of ontkenning, anderen zijn in shock of moedeloos. Het Antropoceen als begrip is groot, misschien te groot om te bevatten, laat staan het idee dat je er als mens iets aan kunt doen. Om vanuit deze situatie in beweging te komen, zien wij een cruciale rol voor nieuwe collectieve richtinggevende verhalen die mensen inspireren en op een positieve manier ondersteunen.

“Nooit meer hongerwinter” en “de wereld voeden” waren na de Tweede Wereldoorlog de uitdagingen. De wetenschappelijke en industriële landbouw leek toen de rationele en noodzakelijke weg. Nederland was hierin met de visionair Sicco Mansholt een voorbeeld voor de rest van de wereld. Inmiddels brokkelt die visie op de landbouw als de enige ware weg af door de negatieve effecten die het heeft op de natuur en de samenleving. Overigens was dat ook de conclusie van Mansholt zelf. Dit is mooi beschreven in *De Graanrepubliek* (Westerman 1999).

In onze huidige tijd zijn er nieuwe uitdagingen: behoud van biodiversiteit, omgaan met effecten van klimaatverandering, verantwoord omgaan met natuurlijke bronnen en uitputbare grondstoffen. Het

beseft is daar, maar er worden nauwelijks brongerichte praktische en beleidsmatige resultaten geboekt. Wij menen dat dit ons confronteert met het probleem dat er geen vervangende verhalen klaar liggen, terwijl daar wel behoefte aan is. In het Antropoceen wordt het steeds duidelijker dat de gevestigde denkmodellen en -kaders niet langer voldoen (Ten Bos 2017). Zoals Kate Raworth het stelt in *Donuteconomie* (2017): zonder alternatieve kaders is er weinig kans dat de strijd tegen de oude verhalen aangegaan, laat staan gewonnen, kan worden.

Een voorbeeld: naar een natuurinclusieve landbouw

In Heino (Overijssel) beseft een ondernemer dat de huidige bedrijfsvoering op zijn boerderij een grote negatieve invloed heeft op de Aarde. Daarom is hij volop zoekende naar nieuwe duurzame mogelijkheden voor zijn melkveebedrijf. Hij heeft Het Buitenburo en Part of Nature – waar een tweetal auteurs van deze bijdrage aan verbonden zijn – gevraagd een nieuw bedrijfsconcept te ontwikkelen waarin natuurwaarden en inkomstenbronnen op gelijke voet staan. Deze boer is bezig met de zoektocht naar hoe het tij gekeerd kan worden van de huidige landbouw, die hij ervaart als een race-to-the-bottom, naar een natuurinclusieve landbouw. Met de geluiden die te horen zijn vanuit landelijke politiek en maatschappij zou je denken dat deze boer van alle kanten ondersteund en toegejuicht wordt. Dat is echter slechts ten dele het geval. De regels van instanties en meningen van collega's werken tegen deze pionier. Als een individu een nieuwe weg inslaat die niet past binnen het bestaande systeem, kost dat veel tijd, energie en creativiteit. Behalve het omvormen van het bedrijf werkt de boer daarom ook aan zijn netwerk, communicatie met de media, publieksactiviteiten, kennisontwikkeling, discussieavonden, etc. Hoe kunnen initiatieven als deze beter ondersteund worden?

Het blijvende belang van de mythe

Rigoureuze, duurzame vernieuwing in de landbouw blijkt enorm moeilijk. Met een kwinkslag die ons bij het thema van dit artikel brengt, kunnen we zeggen dat het een uitdaging is van “mythische properties”. Individuele goede wil, kennis en technische kunde zijn niet voldoende als verouderde maar gevestigde denkkaders verandering in de weg staan of zelfs tegenwerken.

Mythes zijn verhalen die sturing geven aan het collectief menselijk denken en handelen. Wij mensen zijn verhalenvertellers. Verhalen werken in op onze verbeelding, een capaciteit die ons onderscheidt van andere dieren (Harari 2017). Een mythe is een volkswaarheid die niet altijd gebaseerd hoeft te zijn op accurate feiten. Echter als een verhaal door een groep die groot genoeg is wordt gedragen, werkt het als een waarheid die richting geeft. De waarde van de mythe als collectieve waarheid is dat het de mens in staat stelt in vertrouwen nieuwe wegen in te slaan.

Het lijkt alsof we in onze door wetenschap gestuurde maatschappij de mythe achter ons hebben gelaten, maar het moderne leven is nooit zo rationeel geworden als de verlichting ons ooit beloofde. Ook moderne alledaagse praktijken kennen mythische elementen (Barthes 2002[1957]). De groep mensen die niet langer modern-rationalistisch denkt groeit. Zij uiten kritiek op het moderne rationalisme van frames en feiten en pleiten voor de combinatie van moraliteit en rationaliteit.

Er is groeiende erkenning voor het blijvende belang van zowel klassieke als hedendaagse mythes (Kockelkoren 2018). Een klassieke mythe uit de Griekse oudheid is bijvoorbeeld die van Icarus, de zoon van Daedalus, die met zijn vleugels van was te dicht bij de zon kwam. Deze is nog springlevend en krijgt in het licht van het Antropoceen hernieuwde lading. Wanneer we dit verhaal verplaatsen naar

de huidige tijd, kunnen we het interpreteren als de mens die zich in zijn overmoed verheven voelt boven het ecosysteem van de Aarde, en vervolgens de rekening gepresenteerd krijgt. Democratie is niet alleen een manier om een samenleving te besturen, maar ook een voorbeeld van een hedendaagse mythe waarin het collectief geloof sterk is en via dat geloof ook heel goed functioneert.

Dat verhalen inderdaad een belangrijke rol spelen in wetenschap en technologie wordt in wetenschap- en technologiestudies breed gedeeld. Innovatie streeft per definitie naar iets dat nog niet bestaat en wordt daarom gestuurd door een verhaal dat verwachtingen wekt. Vanuit de sociologie van verwachtingen weten we dat verwachtingen een belangrijke structurerende rol spelen (ze zijn performatief). Verwachtingen kunnen actoren mobiliseren, agenda's bepalen en activiteiten in een bepaalde richting coördineren (Van Lente 1993). Ook ethici maken daar gebruik van. Zij stimuleren ethische reflectie o.a. door te werken met scenario's of vignetten (Swierstra 2011). En via bijvoorbeeld discoursanalyse (Jorgensen en Phillips 2002) weten we dat de kaders en concepten waarin we denken meer zijn dan enkel een manier van praten, of een talige weerspiegeling van de realiteit.

Al met al blijkt dat mythen nog steeds een grote rol spelen in ons moderne leven. Met een herbeschouwing van gevestigde opvattingen kunnen collectief gedragen nieuwe ideeën, meningen en verhalen gevormd worden. Deze zogenaamde nieuwe mythes kunnen een belangrijke rol spelen bij het veranderen van de wereld waarin we leven. Hoe kunnen we deze ideeën inzetten om onze Antropocene verantwoordelijkheid te dragen?

Van oog-in-oog naar hand-in-hand met Gaia

Gaia in de ogen kijken is één, maar hoe te handelen in het besef dat we (weer) onderdeel zijn van de natuurlijke processen op aarde is twee. Kunnen we van oog-in-oog naar hand-in-hand? Kan het grote verhaal van het Antropoceen worden aangevuld met specifiekere verhalen over hoe we kunnen bijdragen aan milieu- en natuurbescherming, bijvoorbeeld door natuurinclusieve landbouw. En hoe ziet dat er dan uit?

Wij denken dat we nieuwe mythes nodig hebben die ons vertellen dat winst op het financiële vlak (profit) niet de sleutel is naar een welvarende toekomst, maar dat juist sociale- (people) en ecologische- (planet) winsten nodig zijn voor een veilige, gezonde toekomst. Het besef dat de aarde een levend, zelfregulerend en complex systeem is, stelt ons juist in staat het goede leven te leven, met goede toekomstperspectieven en met hoop voor de toekomst. We dienen de mythes van het Antropoceen zo te vertellen of te interpreteren, dat het vanzelfsprekend wordt om met respect met de aarde om te gaan.

Bij het ontwikkelen van die verhalen kunnen filosofie en ethiek een nuttige rol vervullen. Er is waarschijnlijk niet één groot verhaal, maar het leven van mensen is vol verhalen, mythes die het leven richting geven. Juist daarom ligt er een creatieve taak klaar voor ethici om ware verhalenvertellers te worden. In het voorbeeld van de boer willen wij met het vertellen van onze verhalen meer bereiken dan een verandering op één boerderij, maar een inspirerend voorbeeld geven van het hand-in-hand leven met Gaia in de landbouw.

Literatuur

Barthes, R. (2002). *Mythologieën*. Utrecht: IJzer.

Bos, R. ten. (2017). *Dwalen in het Antropoceen*. Amsterdam: Boom.

Harari, YN. (2017). *Sapiens, Een kleine geschiedenis van de mensheid*. Amsterdam: Thomas Rap

Jorgensen, M., en L.J. Phillips. (2002). *Discourse Analysis as Theory and Method*. Londen; Sage Publications.

Kockelkoren, P.J.H. (2018). *Ganesha in Silicon Valley*. Amsterdam: Boom.

Latour, B. (2017). *Oog in Oog met Gaia: Acht lezingen over het nieuwe Klimaatregime*. Amsterdam: Octavo

Lente, H. van. (1993). *Promising Technology: The Dynamics of expectations in Technological Development*. PhD. Thesis. Enschede: Universiteit Twente

Raworth, K. (2017). *Donuteconomie: In zeven stappen naar een economie voor de 21^e eeuw*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam.

Swierstra, T. (2011). *Heracliteïsche ethiek: Omgaan met de soft impacts van technologie*. Inaugurale rede. Maastricht: Universiteit Maastricht.

Westerman, F. (1999). *De Graanrepubliek*. Amsterdam: Atlas.

Ing. Dyon Temming, Het Buitenburo, voert projecten uit op het gebied van natuur, landschap en voeding; kwartiermaker voor een onderzoekslijn natuur-mens-techniek voor het lectoraat Ethiek & Technologie aan Saxion Hogeschool

Drs. Yvonne Cuijpers, Part of Nature, ontwikkeling van natuurinclusieve concepten in het landschap; Farming Systems Ecology WUR, innovatiestrategieën voor diverse landbouw

Dr. Steven Dorrestijn, lector Ethiek & Technologie aan Saxion Hogeschool, doet onderzoek naar de impact en ethiek van techniek